ŐSZ SÁNDOR ELŐD*

REFORMÁTOROK SAJÁT KEZŰ LEVELEI SZENCI MOLNÁR ALBERT GYŰJTEMÉNYÉBEN

Kulcsszavak: *egyház történet, Szenci Molnár Albert, Heinrich Bullinger, reformátorok, levelezés*

Szenci Molnár Albert az első olyan magyar értelmiségi, akiről tudjuk, hogy rendszerezve őrizte a neki címzett leveleket. Ezen leveleknek a bekötött gyűjteményét a 18. század óta *Collectio Molnarianának* nevezi a tudomány. A gyűjtemény viszont nemcsak a Szencinek címzett missiliseket tartalmazta, hanem benne voltak úti okmányai, ajánlólevelei, tanulmányait igazoló iratai, illetve néhány 16. századi reformátor saját kezű levele is. Jelen tanulmányban ezeknek a – megsemmisült vagy lappangó – leveleknek eredünk nyomába azok segítségével, akik még látták őket.

A corpus létéről és tartalmáról legelőször Basirius Izsák (1607–1676) angol lelkipásztor, gyulafehérvári tanár 1661-es hazatérése után Erdélyben hagyott javainak lajstromában olvassunk: „*Libri alieni meis conjuncti ex inscriptionibus comperti, ut reddantur suis possessoribus, religio mihi est. In primis clarissimo domino Joanni Molnaro codex unus in folio, continens varias propria manu Calvinii et aliorum protoreformatorum exaratas*”. [Tőlem idegen, összegyűjtött könyvek, hogy kitől, az a bejegyzésekből kiderül, ezek visszaszolgáltatása az én kötelességem. Legelőször tudós Molnár János uram folio nagyságú kódexe, amely Kálvinnak és más fő reformátoroknak saját kézzel írott leveleit tartalmazza.]¹

A *Collectio Molnariana* nevet először Bod Péter használta. Ő a Gyulafehérvári Káptalan levéltárában látta Szenci Molnár Albert leveleinek gyűjteményét, és 1762–1763-ban ez alapján állította össze a *Gellius Molnarianus* című kéziratban maradt munkáját. Bod kizárólag a Szencihez írott levelek közül másolt,² és nem említi, hogy látta volna a reformátorok leveleit a *Collectio*-ban.

Szathmári Pap Zsigmond 1837-ben az *Erdélyi Prédikatori Tár* hasábjain tanulmányt közölt Szenci Molnár Albertről. Ebben beszélt az ún. *Collectio Molnarianáról*: „*egy vastag Foliant, melybe a curiosus Molnár egybe kötötte minden diplomáit, passussait, bollettá-it, külföldről és a hazából Jóakaróitól, barátaitól, véreitől kapott Leveleit, melyek szám szerint 348. darabokból állanak*”. A szerző saját bevallása szerint életrajzi munkáját is a *Collectio* alapján írta.³ Valószí-

* Ősz Sándor Előd (1982), PhD, református lelkipásztor, levéltáros, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár. E-mail: osz_elod@yahoo.com.

1 *Erdélyi könyvesházak*. III. Szerk. MONOK István–NÉMETH Noémi–VARGA András. Scriptum, Szeged, 1994 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3). 186.

2 BOD Péter: *Gellius Molnarianus*. Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban, jelzete To 1511.

3 SZATHMÁRI PAP Zsigmond: *Szentzi Molnár Albert rövid életrajza*. Erdélyi Prédikatori Tár VII. Kvár, 1837. V.

núleg a gyűjtemény Szathmári tulajdonában volt, hiszen az említett írásban Piscator és Freienhagensis Szencihez írott leveleiről így beszélt: „*akiknek nállam lévő írásaikból megtetszik*”.⁴ Közlése végén pedig megemlíti, hogy „*az ő [ti. Molnár Albert – a szerző megjegyzi.] szorgalmatosságának köszönhetjük azt is, hogy ő a Reformatio körül fáradozó tudósoknak tulajdon kezeikkel írt leveleik között, amennyit külföldi lakozása alatt lehetett, egybeszerkesztett, melyek ma is a Molnariana Collectioban egybe kötve vannak, illyenek: a Calvinus 3 levelei [...]*”. A Prédikátori Tár VI. füzetének mellékletben közli a reformátorok aláírásainak másolatát is.⁵

A gyulafehérvári Batthyáneumban őrzik a Kálvin leveleit tartalmazó gyűjteményes kötet (*Epistolae et responsa*) 1597-es hanaui kiadásának egy példányát. A kötetet 1728-ban, Groningenben vásárolta Rétyi Csiszér László, majd 1776-ban Szathmári Pap Mihályhoz került. Szathmári possessor-bejegyzése alatt a következő bejegyzést olvashatjuk: „*Non sunt in hac Collectione has illae Epistolae ad Henr. Bullingerum a Calvino scriptae, quas habeo κυλογραφῆς in Collectione Molnariana Nro. 265, 267, '8*”. [Nincsenek ebben a gyűjteményben Kálvinnak a Bullinger Henrikhez írott levelei, melyeknek eredeti kéziratát birtoklom a Collectio Molnarianában: 265., 267., '8. számúak.]⁶ A bejegyzés valószínűleg Szathmári Pap Mihály fiától, a Kolozsváron tanárként, majd Vizaknán lelképásztorként működő Zsigmondtól származik.⁷ A szövegben szereplő „*habeo*” ige tovább erősíti azt a feltételezésünket, hogy a *Collectio Molnariana* a 19. század elején Szathmári Pap Zsigmond tulajdonában volt. Az édesapáról, Mihályról tudjuk, hogy tekintélyes könyv- és régiséggyűjteménye volt, nem kizárt, hogy a 18. század második felében tett szert Molnár Albert gyűjteményére.

A *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens* 1846-os számában Anton Kurz cikket közölt a *Collectio* egyik darabjáról, Kaspar Hedio özvegyének 1595-ben nyomtatott gyászjelentőjéről. A tanulmányból kiderül, hogy ismerte és forgatta a levélgűjteményt, többek között a reformátori leveleket is, és Szathmári Pap Zsigmonddal egybehangzón állítja, hogy 348 levelet tartalmazott. A cikk a *Collectio* történetéről is közöl néhány érdekes adalékot: Csepregi Turkovics Ferenc birtokolta, majd valószínűleg tőle került Szathmári Pap Mihályhoz, akitől Zsigmond fia örökölte, és ennek özvegye adta el 1845 júniusában Nagyenyeden Kemény Józsefnek. Kemény pedig bekötette és 1845 augusztusában a babérkoszorút minden levéllel együtt („*mit allen Briefschaften*”) átadta a Magyar Tudományos Akadémiának.⁸

Dézi Lajos 1898 előtt – Molnár Albert naplójának és levelezésének sajtó alá rendezésekor – már a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában tanulmányozta a *Collectio Molnarianát*. A kiadás előszavában említi, hogy a levélgűjteményt Kemény József Szenci Molnár Albert egyik leányának leszármazottjaitól szerezte meg, és 1845-ben az Akadémiának adományozta. (Ez az állítás nyilvánvalóan téves, ugyanis ha a *Collectiót* a család őrizte volna, akkor Bod nem tanulmányozhatta volna a Gyulafehérvári Káptalan levéltárában.) Dézi már nem

4 Uo. X.

5 Erdélyi Prédikátori Tár VI. Kvár, 1836. Függelék.

6 A kötetet a Román Nemzeti Könyvtár Batthyáneum fiókkönyvtárában őrzik Gyulafehérváron, jelzete: T VII. 11. A kötetről részletesen Ősz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica*. EME–Erdélyi Református Egyházkerület, Kvár, 2014. 423.

7 SZABÓ Miklós–SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok 1701–1849*. Mentor, Marosvásárhely, 1998. 447.

8 Anton KURZ: *Illustration eines Merkwürdigen Partezettels. Ausgegangen von dem Rector der Academie zu Straßburg, Dr. Johannes Pappus, am 5. März 1595*. Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. II. Band. IV. Heft. Kronstadt, 1847. 398–415.

találta benne a reformátorok iratait, csupán Szenci személyes jellegű dokumentumait, és azok között is hiányokat jelzett.⁹

A *Collectio Molnariana* helyszíni tanulmányozása során a következő megfigyeléseket tettük. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött kézirat fóliónagyságú, fatáblás vászonkötése 19. századi. Első lapján a következő nyomtatott szöveget olvashatjuk: „*Szenci Molnár Albert babérkoszorúját és az ahoz tartozó irományokat a Magyar Akadémiának ajánlja 1845-ben G. Kemény József*”. A kötet kizárólag Szenci Molnár Albert személyes dokumentumait, diplomáit, leveleit tartalmazza 1590-től 1613-ig. A missilisek kronológiai sorrendben szerepelnek a kötetben. A fóliókon három számot látunk: 1. grafitceruzás, 20. századi számozás, amely folyamatos; 2. zöld ceruzás számozás, valószínűleg 19. századi, nem a fóliókat, hanem a missiliseket számozza, ez is folyamatos; 3. piros tintás 17. vagy 18. századi számozás, amely nem folyamatos. Sorba rendezve a piros tintával írott számozást, kiderül, hogy Szenci nem időrend szerint, hanem tematikusan csoportosította leveleit. Az 1–256. számú levelek csaknem hiánytalanul megvannak, ugyanúgy a 322–345. számúak.¹⁰

A két és fél évszázadon átnyúló említések, illetve a helyszíni tanulmányozás alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk a *Collectio Molnariana* sorsát: Szenci Molnár Albert halála után a levélgyűjteményt legidősebb fia, János örökölte. Ő adta kölcsön Basirius Izsáknak, akivel jó kapcsolatban volt.¹¹ A kötet, Basirius Erdélyben maradt javaival együtt, a Gyulafehérvári Káptalan levéltárába került, ahol Bod Péter tanulmányozta, és 94-et le is másolt a *Gellius Molnarianus* című kéziratába. (A kötetbe a leveleken kívül bemásolta Molnár naplójának bizonyos részeit, illetve részleteket nyomdafestéket látott munkái előszavaiból.) Innen kerülhetett Csepregi Turkovics Ferenchez, aztán Szathmári Pap Mihályhoz, majd örökségképp Szathmári Pap Zsigmondhoz. Utóbbi özvegyétől vásárolta meg Kemény József. Ő a gyűjteményt mindössze két hónap leforgása alatt darabjaira szedte, kiválogatta közülük a Szenci életéhez kötődő dokumentumokat, kronológiai sorrendbe rendezte, és bekötötte őket. A régi-új gyűjteményt pedig átadta az Akadémiának.

A 257–321. számú missilisek, összesen 65, többnyire 16. századi európai reformátorok levelei lehettek. Ezekről a levelekről részletesebben Szathmári Pap Zsigmond, illetve Anton Kurz írt. Az ő beszámolóik alapján próbálunk a levelek nyomába eredni.

Szathmári 1837-ben 31 személyiség 35 leveléről ír: „*Végre az ő szorgalmatosságának köszönhetjük azt is, hogy ő a Reformatio körül fáradozott tudósoknak tulajdon kezeikkel írt leveleik közül, amennyit külföldi lakozása alatt lehetett, egybeszerkesztett, melyek ma is a Molnariana Collectioban egybe kötve vagynak, ilyenek: a Calvinus 3 levelei, Beza, Martyr, Zanchius, Sylburg, Ursinus, Xylander, Bullinger 3, Bibliander, Lavater, Stuckius, Haller, Musculus, Merlin, Grynaeus, Sulcer, Lycosthenes, Oporin, Danaeus, Ramus, Erastus, Borhagius, Virettus, Crispinus, Hubert, Vulteus, Hyperius, Juetus angl. Crusins [!], Piscator, Bocatius, Sturmius s mások levelei*”.¹² Ugyan-

9 Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Szerk. DÉZSI Lajos. MTA, Bp., 1898 (a továbbiakban *Szenci Molnár Albert naplója*...). VI–VIII.

10 *Collectio Molnariana* a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirat-tárában, jelzete K. 787.

11 Szenci Molnár Jánosról, illetve Basiriussal való kapcsolatáról lásd Ősz Sándor Előd: *Hol tanult és mikor halt meg Szenci Molnár János? Könyvtörténeti adatok Szenci Molnár Albert legidősebb fiának életéhez*. Magyar Könyvszemle CXXVIII(2012). 2. sz. 268–275.

12 SZATHMÁRI PAP: i. m. V.

azon periodika előző évi számához függelékként csatoltak egy lapot, amelyen 11 levél aláírásának könyvatos másolata olvasható: „Johannes Calvinus, T[heodo]rius[!] Beza, Zach. Ursinus, Xylander, H. Bullingerus tuus, Joh. Jacobus Grynaeus, Jo. Guilhelmus Stuckius, Johan. Haller, Abraham Musculus, Johan. Piscator, I. Merlinus”.

Anton Kurz 1846-ban a következőket írta a levelekről: „Allein nicht blos Briefe, die sich auf seine Person und Verhältnisse beziehen und in die ungarische Geschichte damaliger Zeit eingreifen, hat er gesammelt, sondern auch eine schöne Collection derselben sämmtlich in der Ursicht von 1539 angefangen bis 1610 hinterlassen, welche die ersten Reformatoren und Gelehrten jehner Zeit miteinander gewechselt haben. Darunter finden wir z. B. Briefe von dem berühmten Heinrich Bullinger an den nicht minder berühmten Dr. Joachim Vadianus, 3 Originalbriefe von Johannes Calvin an Bullinger, von Beza, Martyr, Zanchius, Sylburg, Xylander, Parkhurst, einem englischen Bischof, Lavater, die meisten an Ludwig Lavater, Schwiegersohn des Bullinger, und an diesen selbst geschrieben, vom Bibliander, Stukius, Haller, Musculus, Merlin, Lycosthenes, Danäus usw, usw., lauter Celebritäten, deren Naman[!] in allen Lexicis prangen”.¹³ Bár Kurz jóval kevesebb, mindössze 16 levélről említ, és ezek közül egy, John Parkhurst nem szerepel Szathmári felsorolásában, beszámolója mégis több új adatot tartalmaz. Elmondja, hogy a legkorábbi levél 1539-ben, a legkésőbbi 1610-ben kelt, illetve három címzettet is említ: Heinrich Bullinger, az ő veje, Ludwig Lavater, illetve Joachim Vadian, Sankt Gallen reformátora.

A két részletes beszámolót, illetve az autopszia alapján szerzett ismereteinket összefoglalva a következőket mondhatjuk el a *Collectio* reformátori leveleket tartalmazó részéről. A kézirat piros tintával írott, hiányzó számainak vizsgálata alapján legfeljebb 65 levélről lehet szó, a 257-től a 321-ig. A 265., 267. és 268. számú leveleket Kálvin írta Heinrich Bullingerhez (1504–1575). Másik három levelet Bullinger írt Joachim Vadianhoz (1484–1551). A levelek többségének a címzettje valószínűleg Heinrich Bullinger vagy veje, Ludwig Lavater volt. A levélírók közül harmincegyet ismerünk: Jean Calvin (1509–1564), Théodore de Bèze (1519–1605), Peter Martyr Vermigli (1599–1562), Girolamo Zanchi (1516–1590), Friedrich Sylburg (1536–1596), Zacharias Ursinus (1534–1596), Wilhelm Xylander (1532–1576), Heinrich Bullinger (1504–1575), Theodor Bibliander (1505–1564), Ludwig Lavater (1527–1586), Johann Wilhelm Stucki (1542–1607), Johann Haller (1523–1575), Abraham Musculus (1536–1591), Jean Raymond Merlin (?–1578), Johann Jakob Grynaeus (1540–1617), Simon Sulzer (1508–1585), Conrad Lycosthenes (1518–1561), Johannes Oporinus (1507–1568), Lambert Daneau (1535–1590), Petrus Ramus (1515–1572), Thomas Erastus (1524–1583), Martin Borrhaus (1499–1564), Pierre Viret (1511–1571), Jean Crespín (1520–1572), Konrad Hubert (1517–1577), Justus Vultejus (1529–1577), Andreas Hyperius (1511–1564), Juellus Juetus (1522–1571), Arnold Crusius (1547–1605), Johann Sturm (1507–1589), John Parkhurst (1511–1575). A Szathmári Pap felsorolásában szereplő reformátori levelek sorából ki kell zárunk Johann Piscator, illetve Joannes Bocatius leveleit, ugyanis azoknak címzettje Szenci Molnár Albert, így nem estek áldozatul Kemény József „szelektációjának”, és ma is megtalálhatók a *Collectió*ban.¹⁴

13 KURZ: i. m. 411–412.

14 Johann Piscator négy levele ma a *Collectió*ban a 111., 115., 241., 304., a Bocatiusé a 275. számot viseli. Eredeti számaik: 241., 243–245., 328.

A Heinrich Bullinger levelezését feldolgozó és sajtó alá rendező zürichi munkacsoport elkészítette a reformátor levelezésének adatbázisát.¹⁵ A Molnár gyűjteményéből ismert 31 levélíró közül mindössze Friedrich Sylburg, Lambert Daneau és Arnold Crusius nem szerepel ebben a jegyzékben, így a levelek többségéről nem zárható ki, hogy címzettjük Heinrich Bullinger volt. A másik lehetséges címzett, Ludwig Lavater 1550-ben kezdte meg Zürichben a lelkeszi szolgálatot, tehát az előbb felsorolt levélírók mindegyike kapcsolatban állhatott vele. Így csupán Kálvin, illetve Bullinger missiliseinek ismerjük a címzettjét, előbbieké Bullinger, utóbbiaké Joachim Vadian.

További fejtörést okoz az, hogy Kurz szerint a reformátori levelek corpusának záródátuma 1610.¹⁶ Heinrich Bullinger ugyanis 1575-ben, veje, Ludwig Lavater 1586-ban hunyt el, tehát ők nem lehettek a levelek címzettjei. Szenci Molnár Albert viszont személyesen ismert az említett levélírók közül hármat, mindenikükkel 1596-ban találkozott: Johann Jakob Grynäussal 1596. július 25-én Bázelen, Johann Wilhelm Stuckival augusztus 5-én Zürichben, Théodore de Bèze-zel augusztus 14-én és 16-án Genfben.¹⁷ A tőlük származó levelek címzettje lehet akár ő is. 1610-ben már csak Johann Jakob Grynäus élt, így ő lehetett a legkésőbbi levél írója. Ezt a feltételezésünket cáfolni látszik, hogy a Molnár Alberthez írott leveleket Kemény József nem emelte ki a *Collectiából*.

Szenci Molnár Albert különös érdeklődést mutatott a reformátorok és más humanista tudósok relikviái iránt. Ezenkívül igyekezett kapcsolatba kerülni a svájci, később a németországi reformátorok első nemzedékének még élő tagjaival, illetve azok leszármazottaival. 1596. augusztus 16-án Béza Tódor házában látta a genfi reformátor híres arcképgyűjteményét (*Icones, id est, Verae Imagines Virorum Doctrina Simul Et Pietate Illustrium* – nyomtatásban 1580-ban, Genfben jelent meg), többek között Kálvin portréját. Tíz nap múlva Bern reformátorának unokája, Wolfgang Musculus grosshöchsteteni lelkész megmutatta neki nagyapja, idősebb Wolfgang, illetve édesapja, Abraham Musculus írásait és gyűjteményeit („*scripta et collectanea*”). 1602-ben Frankfurt am Mainban az ottani francia követ, Jaques de Bongars számára másolta le Dudith András ötven autográf levelét.¹⁸ Szenci bizonyíthatóan őrzött Béza-autográfot is, ugyanis a genfi teológus bejegyzett évszázadok óta lappangó *Album Amicorum*ába is.¹⁹

Hogyan került Szenci Molnár Alberthez a Bullinger-, illetve a Lavater-hagyaték egy darabja? A kérdésben az egyetlen kapaszkodót Ludwig Lavater két unokája, Johann Rudolf (1579–1625), illetve Johann Caspar (1586–1637) jelenti.²⁰

Szenci 1608 áprilisa és szeptembere között, a Hanaui Biblia kinyomtatása alatt Johann Rudolf Lavaternél lakott, aki abban az időszakban (1605–1611) az ottani gimnázium rektora volt. Szeptemberi távozásakor Molnár két könyvével is megajándékozta gazdáját: a frissen megjelent Hanaui Bibliával, illetve az 1604-ben napvilágot látott *Dictionariummal*. Mindkét

15 Az adatbázis az alábbi hivatkozáson érhető el: <http://www.irg.uzh.ch/de/hbbw/datenbank.html>. (Utolsó megtekintés: 2018. jún. 16.)

16 Kurz: i. m. 411.

17 *Szenci Molnár Albert naplója*. Kiad. SZABÓ András. Universitas, Bp., 2003 (Historia Litteraria 13). 114–117.

18 Uo. 117, 144.

19 Uo. 117.

20 A Lavaterek családfája: <https://gw.geneanet.org/uezuercher?lang=en&p=felix&n=lavater>. (Utolsó megtekintés: 2018. aug. 8.)

kötetet Zsindely Endre 1978 körül a zürichi Központi Könyvtárban (Zentralbibliothek Zürich) látta (jelzetei Bibl. 34n, illetve XV. 221.).²¹ A barátság később is megmaradt, ugyanis Johann Rudolf Lavater 1610-ben és 1611-ben anyagilag is támogatta a *Grammatica* és a latin–görög–magyar szótár megjelenését, és mindkét műhöz üdvözlőverset írt. Molnár egykori hanaui gazdájától számos történetet hallott annak dédapjáról, Bullingerről.²²

A másik Lavater testvér, Johann Caspar (1612-ben Montpellierben szerzett orvosdoktori címet, majd 1623-tól a zürichi Carolinum professzora²³) pedig 1608 májusa és júliusa között négy levelet írt Marburgból Hanauba Molnárnak. Ezekből, illetve Keserői Dajka János ugyanezen év május 19-én kelt leveléből kiderül, hogy Johann Caspar Lavater Szenci ajánlásaival indult medicinát és természettudományokat tanulni Marburgba. A zsoltafordító valószínűleg fenntartotta Marburgban a szállását, ahová tanulmányai idejére Johann Caspar beköltözött.²⁴

Feltételezésünk szerint Johann Rudolph Lavater tapasztalta Szenci Molnár Albert reformátori relikviák iránti tiszteletét, és barátsága jeléül vagy az ajándékba kapott könyvek és a testvére marburgi beilleszkedéséhez nyújtott támogatás viszonzásaképpen dédapja, illetve nagyapja hagyatékából néhány levelet neki ajándékozott.

A Bullinger-hagyaték sorsa viszonylag ismert. Halála előtt nem sokkal, 1575 augusztusában kelt testamentumában a reformátor rendelkezett három faladát megtöltő levelezéséről, amelyet fiai, ifjabb Heinrich és Hans Rudolf gondjaira bízott. A levelezés nagyobb része a zürichi Városi Levéltárban, kisebb része a Központi Könyvtárban található. Sajnos arról nincs adat, hogy mikor és miként kerültek ezek a gyűjteményrészek jelenlegi őrzőhelyükre. Ezenkívül számos más helyen találtak Bullingertől érkező vagy hozzá címzett leveleket. A zürichi reformátor hagyatékának kutatói ezidáig nem figyeltek fel egyetlen, Lavater családdhoz tartozó személyre sem, aki nagyobb számú levelet birtokolt volna.²⁵ (Ez derült ki a zürichi kutatócsoport vezetőjével, Reinhard Bodenmannal folytatott személyes levelezésünkéből is.)

A Bullinger-kiadás XVIII. kötetének kutatástörténeti bevezetője viszont érdekes, témánkhoz kapcsolódó adalékot közöl: Sankt Gallen kanton Vadiana könyvtárában számos Bullinger-levelet őriznek.²⁶ A Sankt Galleni Vadiana Kantonkönyvtár *Vadianische Sammlung* nevű gyűjteménye kb. 4200, Joachim Vadianhoz kapcsolódó levelet őriz. Ha a gyűjtemény elektronikus katalógusában célzottan keresünk, 74, Bullinger tollából származó levelet találunk az 1531–1562-es időszakból, ezek közül 22-nek Joachim Vadian a címzettje, a legkorábbi 1534-ben, a legkésőbbi 1545-ben kelt. A gyűjtemény továbbá tartalmaz négy, Bullingerhez

21 ZSINDELY Endre: *Szenci Molnár Albert levelei Ludwig Luciushoz = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz*. Szerk. CSANDA Sándor–KESERŐ Bálint. Szeged, 1978 (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4). 278–279.

22 P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai*. Universitas, Bp., 2006 (Historia Litteraria 21). 119.

23 *Historisch-Biografisches Lexikon der Schweiz*. IV. Hsg. Heinrich TÜRLEH–Victor ATTINGER–Marcel GODET. Neuenburg, 1927. 635–636.

24 *Szenci Molnár Albert naplója...* 260–263, 269–270, 275–276.

25 Reinhard BODENMANN: *Einleitung = Heinrich Bullinger, Briefwechsel*. Bearb. Reinhard BODENMANN–Alexandra KESS–Judith STEINIGER. Theologischer Verlag, Zürich, 2017. 15–18.

26 Uo. 18.

írott levelet is 1574–1575-ből.²⁷ Nagyon valószínű, hogy a Szenci tulajdonában levő, Vadianhoz írott Bullinger-levelek is ebből a gyűjteményből származnak. Ezek beszerzése kapcsán sajnos egyetlen kapaszkodót sem találunk: Molnár Albert naplója és levelezése nem tanúskodik arról, hogy járt volna Sankt Gallenben, vagy lett volna valamilyen kapcsolata Joachim Vadian leszármazottjaival, a később több teológust adó Zollikofer családdal.

A *Collectio Molnariana* reformátori leveleket tartalmazó része még számos kérdőjelet tartogat a kutatás számára. A legnagyobb feladat természetesen a levelek megtalálása lenne. Ezek vagy Kemény József hagyatékának valamelyik részében lappanganak, vagy Kemény már eladta őket, és felbukkanásukra bárhol lehet számítani. Amíg a lappangó levelek elő nem kerülnek, csupán az 1845-ös újrakötés előtt született beszámolókra támaszkodhatunk. Szathmári Pap Zsigmond és Anton Kurz adatai 31 levélíróra derítenek fényt. A *Collectio* Budapesten őrzött részének vizsgálata pedig rámutatott, hogy mintegy 65 reformátori levéllel kell számolnunk. Jelen vizsgálódás talán legnagyobb novuma, hogy sikerült három címmel is kideríteni. Eszerint Heinrich Bullinger, Ludwig Lavater és Joachim Vadian hagyatékának egy-egy töredéke Szenci Molnár Albert közvetítésével Erdélybe került.

AUTOGRAPH LETTERS OF IMPORTANT PERSONALITIES OF THE REFORMATION IN THE COLLECTION OF ALBERT SZENCI MOLNÁR

Keywords: *church history, Albert Szenci Molnár, Heinrich Bullinger, reformation in Switzerland, correspondence*

The great Hungarian erudite, Albert Szenci Molnár (1574–1634) kept his own correspondence and official documents in a volume. The tome was inherited by his son, from whom it became the possession of the English erudite Isaac Basire (1606–1676), and afterwards it was found in the archive of Cathedral chapter of Alba Iulia. During the middle of the 19th century it was in the property of Zsigmond Szathmári Pap (professor at the Reformed College in Cluj), later his widow sold it to count József Kemény. Kemény had disassembled the volume into sheets, organized the letters chronologically, rebound it and bestowed it to the Library of the Hungarian Academy of Sciences. Although there were 65 autograph letters written by important personalities of the Reformation from the 16th century, like Jean Calvin (1509–1564), Théodore de Bèze (1519–1605), Peter Martyr Vermigli (1499–1562), Girolamo Zanchi (1516–1590), Theodor Bibliander (1505–1564), Johann Jakob Grynäus (1540–1617), Johannes Oporinus (1507–1568), Pierre Viret (1511–1571), Jean Crespin (1520–1572) etc., these are missing from the new volume. The conclusion of our research is that these autograph letters originated from the collection of Heinrich Bullinger (1504–1575), and Szenci received them from Bullinger's grandson.

27 A használt keresőmező elérhetősége: <https://aleph.unibas.ch/F/LRC7JP4N2XN2Q1XGIBIC2V14QUKXQKF845KYQI7MSUCKB148B-09760?func=find-b-0>. (Utolsó megtekintés: 2018. aug. 8.)

SCRISORI AUTOGRAFE ALE PERSONALITĂȚILOR REFORMEI EUROPENE
ÎN COLECȚIA LUI ALBERT SZENCI MOLNÁR

Cuvinte-cheie: *istoria bisericii, Albert Szenci Molnár, Heinrich Bullinger, personalități ale Reformei, corespondența intelectualilor în epoca premodernă*

Marele erudit maghiar, Albert Szenci Molnár (1574–1634) și-a păstrat propria corespondență respectiv documentele sale oficiale într-un volum. Acest volum a fost moștenit de fiul său, de la care a ajuns la eruditul englez Isaac Basire (1606–1676), mai apoi în arhiva Capitlului din Alba Iulia. La mijlocul secolului al XIX-lea se afla în proprietatea lui Zsigmond Szathmári Pap (profesor al Colegiului Reformat din Cluj), iar văduva acestuia l-a vândut contelui József Kemény. Kemény a descompus volumul pe file, a așezat scrisorile în ordine cronologică, le-a legat din nou, și a donat volumul Academiei Maghiare de Științe. Din noul volum lipsesc însă 65 de scrisori autografe, scrise de personalități de seamă ai Reformei bisericesti din secolul al XVI-lea, precum Jean Calvin (1509–1564), Théodore de Bèze (1519–1605), Peter Martyr Vermigli (1599–1562), Girolamo Zanchi (1516–1590), Theodor Bibliander (1505–1564), Johann Jakob Grynäus (1540–1617), Johannes Oporinus (1507–1568), Pierre Viret (1511–1571), Jean Crespin (1520–1572) etc. Cercetările noastre au arătat că aceste autografe au ajuns în proprietatea lui Szenci din colecția lui Heinrich Bullinger prin intermediul strănepotului acestuia.